

Gözlem Yöntemi

Cavit BİNBAŞIOĞLU

Hayat Bilgisi dersi, niteliklerinden çok, kullandığı yöntemlerle tanımlanan bir derstir. Bunun böyle olması, Hayat Bilgisi dersinin yöntemlerinin önemini belirtir.

1948 tarihli İlkokul Programında Hayat Bilgisi dersi şöyle tanımlanmıştır : «Hayat Bilgisi dersi, bir gözlem, yaşama, iş ve deney dersidir.» Gerçekten, bu dersin öğretiminde sözel açıklama, küme çalışması, gösteri, dramatizasyon ve benzeri yöntemler kullanılabilirse de, gözlem, deney, iş ve yaşama, bunların içinde en başta yer alır.

Hayat Bilgisi Derslerinde Gözlem Yöntemi :

Gözlem, bilimin en temelli yöntemi olduğu gibi, Hayat Bilgisi dersinin de en temelli bir yöntemidir. Bu yöntemde çocuk, fiziksel ve toplumsal doğa ile ilgili olgu ve olayları, belli bir amaçla, bir plân çerçevesinde, evre evre gözler ve gözlediklerini bir yere kaydedir. Böylece, çocuk, doğaya sorduğu bir soruyu, kendi kendine, zihinsel bir çalışma ile cevaplamış olur. Bu tür bir çalışma ile çocuk, bilgi sahibi olduğu gibi, algı, dikkat düşünme ve benzeri yeteneklerini de geliştirir. Böyle bir yöntemle, olaylar arasındaki ilişkileri de kavrar. Bir olaya başka bir olayın «neden» olduğunu öğrenir. Bu, çocuğun nesnel düşünceye ulaşmış olduğunun bir belirtisidir. Artık, çocukta benmerkezci (egosantrik) düşünce yavaş yavaş kaybolmaya başlar. Böylece, çocukta bilimsel düşünce yeteneği ortaya çıkar. Daha sonra, deney yöntemi de bunu pekiştirir.

Bu özelliği ile gözlem yöntemi, Hayat Bilgisi dersinin öğretim amaçlarının en başında yer alan ve ömür boyunca devam edecek olan nesnel düşünce ile ilgili ilk yaşantıları çocuğun kazanmasına yardım etmiş olur. Bir çiçeğin, su verildikçe, gübre aldıkça, güneş gördükçe büyüdüğünü gören bir çocuğun, zihninde hemen sebep—sonuç ilişkisi oluşur. Bu ilişki, çocukta giderek ve olayları yorumlama yeteneğini artırır.

Buradan, Hayat Bilgisi dersinin en temelli yönteminin gözlem olduğunu söyleyebiliriz. Gözlenmeyen hiç bir konunun Hayat Bilgisi dersinde yeri yoktur. Böyle bir konu çocuğa verilse de çocuk, bunu

anlayamaz. Buradan şu sonucu çıkarabiliriz : Hayat Bilgisi dersinde çocuğa gözlem yaptırmak, —yahut buna hazırlık olmak üzere— gözlem ödevi vermek, dersin ve çocuğun doğası gereğidir. Çeşitli düşüncelerle bundan kaçınmak, çocuğun ödev ve sorumluluk duygusu kazanması gibi eğitim açısından, daha iyi öğrenmesi gibi öğretim açısından sakıncalıdır,

Okulda çocuğa gözlem yaptırmak amacıyla çevredeki çarşı, pazar, park, müze ve benzeri yerlere çevre gezileri düzenlenir. Bütün bunların amacı, çocuğa, doğayı doğru algılatmak daha sonraki zihin çalışmaları için gerekli olan gereci (malzemeyi) ona kazandırmaktır. Bu tür etkinlikler, çocuğa sağlam bilgi kazandırmak için olduğu kadar, ona bazı beceri ve alışkanlıklar kazandırmak için de gereklidir. Amaçlı olarak yapılacak bu etkinliklerde çocuk, sıra ve düzenin ne olduğunu, buna nasıl uymak gerektiğini, başkalarına zarar vermeden ihtiyaçlarını nasıl karşılayacağını, bizzat yaparak ve yaşayarak öğrenir. Değişik çevrelerde, değişik yaşantılarla kazanılacak bu tür bilgi, beceri ve alışkanlıklar, anıya dayanan birer öğrenme teşkil ettikleri için çocuk üzerinde, ömür boyu unutulmayacak izler bırakır. Bu da gezi ve gözlem yoluyla öğrenmenin başka bir yararıdır. Bu nedenle, bu tür bir öğrenmeye karşı çıkmak, pedagojik bir davranışla bağdaşmaz.

Bugün, şehirler büyüdükçe, bunu gerçekleştirmek imkânı oldukça azalmıştır. Özellikle, trafik sorunu bunu engelleyici bir düzeye erişmiştir. Ama, yine de gerekli önlemler zamanında alınarak gözlemler yaptırmak, yahut sözlü olarak verilecek ödevlerle anne ve babaların çocuklarını bu tür gezi ve gözlem yerlerine götürmelerini sağlamak gerekir. Sonra, okulda bu gözlemlere dayalı olarak öğretim yürütülebilir. Bu bakımdan, köy ve kasaba okullarında yaşayan çocuklar daha şanslıdırlar. Bunlar, henüz rahatça gezi ve gözlem yapmak imkânını buluyorlar.

Gözlem ve incelemelerin belli bir plâna göre yapılmasını belirtmiştik. Bu plânda : (1) Gözlemin, ya da gezinin amaçları, (2) Gözlem yerinde yapılacak etkinlikler, (3) Gözlem yerinde yapılacak işlerle ilgili olarak öğrencilere verilecek bireysel ve küme ödevleri ve nihayet (4) gözlemin değerlendirilmesi yer almalıdır. Değerlendirmede, plânın baş tarafında yer alan amaçların gerçekleşip gerçekleşmediği, gözlem etkinliklerinden mümkün olanlarının hareketle canlandırılması (dramatizasyon), gözlenen etkinliklerin sağlık, zaman ve para yönlerinden ekonomik olup olmadığının tartışılması yapılır. Ayrıca, gözlemin daha iyi nasıl yapılabileceği, gidiş ve dönüşü ait ulaşım sorunları ve bunlarla ilgili önlemler üzerinde durulur. Bu iş, doğal olarak, okula döndükten sonra yapılır.

Okulda bunu izleyen zamanda Hayat Bilgisi dersinin ikinci evresi olan «zihnen işlenmesi»ne geçilir. Bu sırada, kazanılan bilgi, beceri ve alışkanlıklar üzerinde durulur. Bunlardan mümkün olanların bizzat yapılmasına önem verilir. Bu amaçla okul bahçesindeki taş, toprak, bitki ve diğer malzemelerden yararlanılır. Öğrencilerin sözlü anlatımları da bu sırada geliştirilir. Bu amaçla, çocuklara, sık sık, «ne den, niçin, nasıl nerede, ne kadar» sözcüklerini içeren sorular sorulur. Böylece, ders planına göre yapılacak işler tamamlandıktan sonra, bunlardan sonuçlar çıkartılır. Bunlar daha sonra birer «eğitsel sonuç» olarak öğrencilerin iş defterlerine yazdırılır.

Yukarda sayılan işler, ilkokulda Hayat Bilgisi derslerinde öğrencilerin birdenbire yapacağı işler değildir. Bunlar zaman ister. Bunun için, öğrencilerin zihin düzeylerinin bunları yapacak bir durumda olmaları gerekir. Bütün bunlar, doğaldır ki, öğrencilerde gözlem yapabilme ve bunları yorumlayabilme yeteneğinin gelişmesine bağlıdır ve zaman işidir. Fakat, ilk üç yıl içinde, çocuklar, bu konuda epey mesafe katederler.

Bu sorun, çocuklarda «gözlem yapabilme» yeteneğinin ne durumda olduğunu gündeme getirir. Gözlem yeteneği bakımından, çocuklar, üç evreden geçerler :

1. Nesneler üzerinde gözlem,
2. Olaylar üzerinde gözlem,
3. İlişkiler üzerinde gözlem.

Nesneler üzerinde gözlem : İlkokul birinci ve ikinci sınıflarında bulunan öğrenciler, genellikle, nesneler üzerinde gözlem yapabilirler. Bir bahçedeki ya da parktaki bitkilerin, anıtların, hayvanların nerede, nasıl ve niçin bulunduğu incelenmesine yönelik gözlemler bu gruba girer. O halde, ilkokul birinci sınıflarına, hattâ ikinci sınıflarında bulunan öğrencilere verilecek ödevlerin karakteri, daha çok nesneler üzerinde gözlemlere dayanmalıdır. Bir şeyin adının öğrenilmesi, neler yediği, nasıl yaşadığı ve benzeri özelliklerini öğrenmek, nesneler üzerinde gözlem yapmağa bağlıdır.

Olaylar üzerinde gözlem : Fiziksel ve sosyal olaylar da öğretime konu olur. Yağmurun yağması, karın yağması, fırtınanın olması, sel basması, bir bitkinin büyümesi, hep birer fiziksel olaydır. Bayramlar, düğünler, toplantılar, seçimler de birer sosyal olaydır. Bunlar da gözlenirler. 2. ve 3. sınıflara gelen öğrenciler, bu bakımdan, oldukça keskin gözlemlerde bulunurlar. Olanı biteni ayrıntılarına kadar anlatmaya çaba harcarlar. Yaş ilerledikçe, nesne ve olaylar üzerindeki gözlemlerin miktarı da artar. Bu nedenle, bu iki tür gözlem'e diğer sınıflarda da bol bol yer verilir.

İlişkiler evresi : Diğer gözlem türlerine göre, biraz geç ortaya çıkan bir gözlem evresidir. İlkokul birinci devresinin sonlarına doğru iyice ortaya çıkar. Bunda diğer evrelerin de etkisi vardır. İlk iki evreyi geçiren çocuklar, bu evreye geldikleri zaman, iki şey arasındaki ilişkiyi fark ederler. Belki başlangıçta bunu ifade edecek durumda değildirler; fakat, zamanla, bu ilişkileri sözel olarak ifade edecek bir duruma gelirler. Örneğin, bir bitkinin sulandıkça daha çok büyüdüğünü birkaç kez gören bir çocuk, bundan «bitkiler, sulandıkça büyürler» sonucunu çıkarır. Aynı şeyi başka maddeler üzerinde de gözleyen bir çocukta, zamanla, «soyutlama yeteneği» ortaya çıkar. Bundan da «canlıların susuz yaşayamayacağı» sonucuna varır. Bu da, çocukta, ilk kez görülen «nesnel düşünce»nin oluştuğunun, neden-sonuç ilişkisinin belirdiğinin bir ifadesidir. Artık, bu evrede bir çocuk, bir şeyin aslını esasını, nereden gelip nereye gittiğini öğrenmek ister. Ona etki yapan etkenleri, o nesnenin nelere etki yaptığını merak eder. Bunları öğrenme hevesi artar. Bu nedenle, bu evreye «nitelik ve ilişkiler evresi» de denir. İlkokul ikinci ve üçüncü sınıftan itibaren iyi eğitim görmüş birçok çocukta bu evreye rastlanır. Çocuk, bu evreye ulaştıktan sonra, eğitim ve öğretimde öğrenme hızı büyük bir ivme kazanır. Bunun için, çocuğu, zihnini geliştirecek bir ortam içinde bulundurmak gerekir. İlkokul ikinci devresinde bulunan bir çocuk, bu üç gözlem evresinden geçmiştir. Bunlarla her türlü ders ve konularda gözlem yapmak imkânı vardır.

Gözlem, yapılış şekline göre de üçe ayrılır :

1. Sürekli gözlem,
2. Zamanı gelince yapılan gözlem,
3. Ani gözlem.

Sürekli gözlem : Bu tür gözlemde bir nesne ya da olay, belli bir zaman süresi içinde, başlangıcından sonuna kadar, bir plân çerçevesinde, evre evre incelemeye tâbi tutulur. Bitki ve hayvanların büyümelerinin gözlenmesi buna bir örnektir. Bir fasulyenin toprağa ekilmesinden, büyüüp ürün vermesine kadarki evrelerinin bir plân dahilinde, evre evre incelenmesi, bir sürekli gözlemdir. Hayat Bilgisi derslerinde bazı konuların öğrenilmesi, bu yöntemle olur. Hava gözlemlerinin yapılması da sürekli gözlem türü içine girer.

Zamanı gelince yapılan gözlem : Zamanı gelince yapılan gözlemler, adından da anlaşıldığı gibi, her zaman yapılamaz. Bunun için belli bir süreyi beklemek gerekir. Kuşların yuvalarını yapmaları, arıların oğul vermesi, ağaçların budanması, meyve ağaçlarının dikilmesi, hep, belli bir zamanı beklemeyi gerektirir. O zaman geldikten sonra, yine bir amaçla, evre evre, konu incelemeye tâbi tutulur.

Ani gözlem : Hiç hesapta olmayan konuların birdenbire ortaya çıkması, bazen bir inceleme konusu olur. Bir trafik kazasının olması, bir yerden geçerken rastlanılan bir düğün alayının gözlenmesi, bu tür gözlemlere birer örnektir.

Gözlem, çok değerli olmakla birlikte, her konuyu gözlem yoluyla öğrenmeye imkân yoktur. Bunun için, diğer yöntemlere de öğretimde yer vermek gerekir. Sonra, gözlem, yukarda belirttiğimiz üzere, yorumlama aşamasına gelebilmek için, öğrencinin zihin düzeyinin gelişmiş olmasına ihtiyaç gösterir. Bu da ancak, orta dereceli okullarda mümkün olur. İlkokulda çocuğun gözlem aracılığıyla, görme ve algılama yeteneğini geliştirmek, nesne ve olaylar arasındaki ilişkilere dikkati çekmek, nesnel düşünüşe hazırlamak, yeterli sayılmalıdır. Bundan sonrası, deney başta olmak üzere, diğer öğretim yöntemlerinin işidir.

Çocukları gözlem yapmaya alıştırmak amacıyla onlara gözlem ödevleri verilebileceği gibi, gördükleri nesne ve olayları betimlemeye (tasvir etmeye) yönelik ödevler de verilir. Bu işler için, ilkokuldaki öğrencilere bir «gözlem defteri» tutturmak gerekir. Öğrenciler, açıklayamadıkları konuları bu defterlere yazarlar. Sonra, bunları uygun bir zamanda gözden geçirilir.

1982 yılında öğrencilerimizden birinin yaptığı bir gözlem ve inceleme plânını örnek olarak sunuyoruz :

GÖZLEM VE İNCELEME PLÂNI ÖRNEĞİ

Okulu : Tekirdağ Namik Kemal İlkokulu

Sınıfı : 3 — D

Gözlem Yeri : Tekirdağ Postanesi

Gözlem Konusu : Çevremizdeki Postanede

Gördüklerimiz.

Tarih : 5/03/1982

Öğretmen : İlhan ÖZCAN

Gazi Y. Öğretmen Okulu,

Eğitim Bölümü 1 — A 3

I — Gözlemin Amaçları :

1. Öğrencilere : Postanenin bölümlerini ve buralardaki çalışmaları tanıtmak;
2. Mektubun taahhütlü ve taahhütsüz olarak nasıl gönderildiğini açıklamak ve bizzat uygulayarak öğretmek;
3. Telefonla nasıl konuşulduğunu ve bununla ilgili işlemleri tanıtmak, birkaç öğrenciye uygulatarak öğretmek;
4. Aynı işi telgraf için de yapmak.

II — Gözlem yerinde yapılacak etkinlikleri :

1. Postane ve bölümleri öğrencilere gösterilecek ve buralarda yapılan işlemler, bizzat öğrenciler tarafından gözlenecek. (Bu sırada, posta görevlisi Süleyman Aynur bilgi verecek)

2. Bulunulan yerden başka bir yere posta ile mektup gönderilecek.
3. Aynı şey, taahhütlü gönderilen bir mektup için de yapılacak,
4. Telefonla konuşmanın nasıl yapıldığı bir postane görevlisi tarafından açıklanacak ve uygulayarak bizzat gösterilecek. Daha sonra aynı şey, birkaç öğrenci tarafından tekrarlanacak. (Bu öğrenciler önceden belirlenecek ve oraya hazırlıklı gidilecek).

5. Aynı şekilde telgrafın nasıl gönderildiği postane görevlisi, tarafından açıklanacak ve önceden hazırlanmış bir telgraf, öğrenciler tarafından bizzat postaya verilecek.

III — Öğrenci kümelerine verilecek ödevler :

1. Postanenin kabataslak bir plânı yapılacak ve servislerin yerleri gösterilecek.
2. Postane müdürünün ve diğer posta ilgililerinin yaptıkları açıklamalar, B kümesi tarafından rapor haline getirilecek.
3. Postanede işlerin düzgün gitmesi için yurttaşlara düşen ödev ve sorumlulukların neler olduğu, gözlemlere dayanılarak öğrenciler tarafından saptanacak. (C Kümesi)

IV — Değerlendirme :

1. Amaçlarımız hatırlanacak;
2. Gözlem yerinde bu amaçlardan hangilerini gerçekleştirdik, hangilerini gerçekleştiremedik? Gerçekleştiremediklerimizin nedenleri üzerinde durulacak.
3. Gözlenen etkinliklerle ilgili olarak kümelerin hazırladıkları raporlar okunacak ve değerlendirilecek.
4. Gözlenen etkinliklerin sınıfta dramatizasyonu yapılacak.
5. Gözlem yerinde ve daha sonraları öğrendiğimiz bilgi, beceri ve alışkanlıklar hatırlanacak ve bunların genel bir değerlendirmesi yapılacak.